

IDEOLOGI OG HISTORIE

AF

BENT JENSEN

»Evnen til at overse skellet mellem sandhed i vanlig forstand og det politisk fordelagtige, samt evnen til at betragte alle empiriske fakta som irrelevante for ens egen overlegne erkendelse er meget velfunderet i denne selvbekræftende ideologi«.

(Leszek Kolakowski: Hvorfor en ideologi aldrig tager fejl).

INDLEDNING

Kort før sin død udsendte politikerens Kai Moltke en pamflet under titlen *Penge- magten og Kongekuppet i 1920*,¹ hvis første halvdel er viet angreb på mig og min afhandling i *Historisk Tidsskrift* om Påskekrise-myterne,² mens anden halvdel er vendt mod Tage Kaarsted og hans disputats *Påskekrisen 1920* (1968). Det er ikke med nogen større lyst, jeg i det følgende vil knytte nogle kritiske kommentarer til denne pamflet. Dels har Moltke ikke længere mulighed for at tage til genmæle, dels er der andre ting at foretage sig end fortsat at beskæftige sig med nogle ikke-begivenheder i foråret 1920. Endelig har jeg netop offentliggjort en omfattende undersøgelse, hvor spørgsmålet om Påskekrisen i 1920 og dennes påståede intime forbindelse med Danmarks Ruslandspolitik er behandlet.³

Når jeg alligevel vil behandle pamfletten, er det ud fra en betragtning om, at disse spørgsmål har en mere generel interesse. Jeg skal derfor lade alle Moltkes mange personlige beskyldninger og platheder ligge og kun afslutningsvis komme ind på et par af de mere absurde anklager, fordi det også her drejer sig om spørgsmål af mere almen interesse. Jeg vil i øvrigt ikke tage alle pamflettens mange påstande og misforståelser vedrørende historiske sagforhold op til detaljeret drøftelse. Noget sådant ville kræve en hel bog, og en sådan har jeg som omtalt netop skrevet. I stedet vil jeg samle det følgende om en karakteristik af de hovedkilder eller kildegrupper, som Moltke påberåber sig, og som han mener støtter eller ligefrem beviser påstandene om de komplotter, der i 1920 og senere skal have forpurret en genoptagelse af handelsforbindelserne mellem Danmark og det bolsjevikiske Rusland. Hovedspørgsmålet bliver derfor: Hvad er det for et materiale, der nu hævdes at støtte komplotforestillingen efter, at en hidtil formodet hovedkilde er blevet afsløret som en forfalskning?⁴

¹ Forlaget Skipper Klement, 1979, 282 s., i 11. I det følgende kaldet P&K.

² Påskekrise og Ruslandspolitik: En mytes tilblivelse, vækst og forfald. HT 78. Kbh. 1978, s. 53-86.

³ Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924. Jysk Selskab for historie/Universitetsforlaget i Aarhus, 1979.

⁴ Se: Påskekrise og Ruslandspolitik, især s. 60-67.

Kai Moltke anfører i pamfletten fem forskellige hovedkilder til sin opfattelse af Påskekrisens egentlige indhold: (1) Professor L. V. Bircks separatberetning fra 1923, udarbejdet i forbindelse med Landmandsbankkommissionens undersøgelser; (2) fru Laura Glückstadts notater i forbindelse med et projekt om udgivelsen af en bog om og mod H. N. Andersen med titlen »*Det tredje Ting*«, af Moltke selv betegnet som en »nøglebestanddel i mit kildemateriale«; (3) noget russisk arkivmateriale og revolutions- og memoirelitteratur; (4) den samtidige danske og svenske presse; og (5) samtaler med sekretær i Industrirådet og Erhvervenes Ruslandsudvalg, Hjalmar Lange.⁵ I det følgende skal jeg behandle disse fem kilder efter tur; hovedstykket vil blive en analyse og karakteristik af kildegrube (2).

1. Bircks beretning

Som man vil se, figurerer Bircks beretning stadig øverst på listen over kildematerialet. Jeg har tidligere karakteriseret denne Bircks beretning, der også går under den mere dramatiske betegnelse »Den hemmelige beretning« eller »de hemmelige beretninger«.⁶ Beretningen består for størstepartens vedkommende af uddrag af breve og telegrammer fra Harald Plums privatarkiv istrøet Bircks ofte sarkastiske bemærkninger. Hertil kommer et brev fra H. N. Andersen til Glückstadt samt et brev fra Glückstadt til Harald Plum, begge fra begyndelsen af maj 1920. *Bircks beretning* er autentisk, d.v.s. den gengiver breve og telegrammer, som faktisk er blevet skrevet og afsendt i årene 1919–1922. Men den indeholder intet om noget komplot mellem kongehuset, H. N. Andersen, danske politikere og kontra-revolutionære russiske generaler. (Det er kun i den forfalskede artikel fra bladet *Pressen* for den 8. september 1923, noget sådant omtales).

I pamfletten hævder Moltke nu, at Bircks beretning bygger på og gengiver Landmandsbankens og Glückstadts papirer.⁷ Men det er ikke rigtigt: det er som omtalt Harald Plums privatarkiv, uddragene er taget fra. Det er heller ikke korrekt, når Moltke skriver, at Birck selv ønskede denne separatberetning offentliggjort. Det er i øvrigt en påstand, der har sin oprindelse hos Harald Plum, der i 1923 hævdede noget sådant. Birck selv har derimod til flere aviser — inklusive *Arbejderbladet*, hvor Moltke var ansat — udtalt, at det aldrig havde været hensigten at offentliggøre den, da den var uden interesse for sagen mod Transatlantisk Kompagni. Og han truede folk på *Arbejderbladet* med, at de kunne blive anklaget for højforrædderi, hvis Sovjetunionen blev informeret om beretningens indhold.⁸ Det er muligvis disse overspændte reaktioner, der har fået Moltke til at betragte indholdet af Bircks beretning som så umådeligt betydningsfuldt og højhemmeligt, også så sent som i 1953, da han udsendte værket *Pengemagt og Ruslandspolitik*. Det forholder sig imidlertid sådan, at dette materiale var frit tilgængeligt bl. a. på Universitetsbiblioteket i København, hvor enhver uden videre kunne låne beretningen, som Det Ny Studentsamfund i 1923 havde sørget for at få trykt og distribueret.

⁵ P&K, s. 2 ff.

⁶ Påskekrise og Ruslandspolitik, s. 58–62.

⁷ P&K, s. 2–3.

⁸ Se Bircks udtalelser til *Politiken* 26.8.1923 og *Arbejderbladet* 25.8.1923.

Et af hovedelementerne i min afhandling om Påskekrise-myterne var en understregning af studenterbladet *Pressens* »ret videnskabelige« artikels karakter af et falsum. Den foregiver at bygge på Bankkommissionens materiale, sådan som *Bircks beretning* gjorde det, mens den i virkeligheden består af tilslørede afskrifter fra bl. a. Erik Plums da nyligt offentliggjorte bog *A/S Russisk Handelskompagni 1915—1922* (1923), nogle helt trivielle oplysninger fra aviserne og endelig nogle frit opfundne tildragelser. Det var de sidste, der indeholdt alle »oplysningerne« om det famøse komplot, hvis møder og overvejelser her på dramatisk vis blev beskrevet.

Optrævlingen af den »ret videnskabelige« artikels forskellige elementer og påvisningen af dens karakter af et falsum har ikke været forgæves. Kai Moltke har efter denne påvisning flere gange erklæret, at han *ikke* har brugt den pågældende »kilde«. Ja, at han end ikke har omtalt de pågældende hemmelige konferencer.⁹ Hvordan det da kan gå til, at der er så stor, undertiden helt verbal overensstemmelse mellem studenterbladet *Pressens* falsum og Moltkes fremstilling af de samme begivenheder i *Pengemagt og Ruslandspolitik*, har han imidlertid ikke gjort rede for. I stedet hævder Moltke nu, at jeg — angiveligt fordi jeg skulle være blevet ærgerlig over selv at have fastslået *Bircks beretnings* autenticitet — har rettet »de vilkårligste anklager mod . . . »Pressen« for, at dette i sine artikler bevidst har forfalsket også *Bircks* beretninger fra Landmandsbankkommissionen«. Og han føjer til, at en sådan tanke er så grotesk, at den i sig selv er et udsagn om, at der i mine »hjernefunktioner må være opstået et vist misforhold til den sunde fornufts elementære krav«.¹⁰

Hvad jeg har skrevet, er imidlertid det stik modsatte af Moltkes påstand: at man skal skelne mellem *Bircks beretning*, der er autentisk; og studenterbladet *Pressens* »ret videnskabelige« artikel, der er et falsum. Og at alt for mange (inklusive Moltke selv) alt for godtroende og kritikløst har accepteret det pågældende falsum for at være forfattet af Birck. Dette var efter alt at dømme da også studenterbladet *Pressens* redaktions hensigt med at lancere dette falsum, fordi der faktisk ikke i *Bircks* autentiske beretning var noget om komplot, kup, kongemagt etc. Det er denne vildledningsmanøvre, jeg har karakteriseret som falskneri. Og denne vildledning fortsættes altså af Moltke i pamfletten.

For en sikkerheds skyld: Det Ny Studenterfunds vildledningsmanøvrer var ikke blot indskrænket til den »ret videnskabelige« artikel i studenterbladet *Pressen* den 8. september 1923. I en række senere artikler gentages historierne, men da det var det samme falsum, der hele tiden dannede grundlaget, gør det jo ikke sagen meget bedre. Men alt dette berører naturligvis ikke spørgsmålet om *Bircks beretning*. Den er, hvad den giver sig ud for at være, men den indeholder blot intet om de mange spændende komplotter og intriger.

Moltke påberåber sig nu nogle *mundtlige* oplysninger fra Birck selv om sagen, oplysninger der skal have suppleret det skriftlige materiale. Da man ikke havde kunnet anføre dette forhold, er visse formuleringer blevet »lidt udflydende, som

⁹ *Information* 19.9.1978. I P&K er det nu blevet til, at det er *Nationaltidende*, der er såvel hans som bladet *Pressens* kilde til komplotkonferencen, P&K, s. 26.

¹⁰ P&K, s. 30.

det er tilfældet i nogle af *Pressens* artikler fra denne periode.¹¹ Selv om Moltke har følt det fristende at kaste mere lys over indholdet af Bircks »mange og vægtige udtalelser« til *Pressens* redaktion og andre, har han alligevel modstået fristelsen og henviser blot til en kronik i dagbladet *Information*. Her står der imidlertid lige så meget eller lige så lidt som i pamfletten, d.v.s. intet.¹² Som konklusion vedrørende spørgsmålet om *Bircks beretning*, *Pressens* »ret videnskabelige« artikel, d.v.s. den forfalskede beretning, og Moltkes fremstilling i *Pengemagt og Ruslandspolitik*: Moltke har uden for al tvivl brugt den forfalskede beretning som kilde. Han har — efter at det pågældende falsum er blevet afdækket — hævdet, at han ikke har henvist til den forfalskede beretning. Det sidste er korrekt: han har ikke henvist til sit forlæg, men har brugt dets »oplysninger« og samtidig ladet læserne forstå, at disse »oplysninger« stammede fra Bircks autentiske beretning.

Afslutningsvis bringes her de centrale dele fra *Pressens* forfalskede artikel den 8. september 1923 parallelt med fremstillingen af de samme begivenheder i *Pengemagt og Ruslandspolitik* bd. II, s. 188—189:

Den forfalskede artikel:

»Der har været plejet hemmelige Forhandlinger mellem Judenitsch, Etatsraad H. N. Andersen, den russiske Enkekejserinde og flere højtstaaende Personer. Forhandlingerne foregik dels i det gule Palæ, dels paa Amalienborg. Senere deltog i disse Forhandlinger Mænd som P. Grau og Kloppenborg-Skrumsager. ... Den 28. Marts kaldtes saavel Liebe som Neergaard og Ussing til Kongen. ... Det fremgaar af disse Forhandlinger, at Østasiatisk Kompagnis Direktion ... betragtede det som sin Hovedopgave at hindre, at ... Planer om Etablering af en Handelsforbindelse med Rusland nød fremme. ... Med det Formaal at fjerne den radikale Regering — den eneste Maade, hvorpaa man kunde forhindre Handelsoverenskomsten med Rusland — lod man »Mohren gøre sin Pligt«.

Moltke:

»Indledningen til det berygtede kongekup af 29. marts 1920 var en række hemmelige konferencer, der i ugerne før kuppet blev arrangeret af kredse, der stod kongehuset nær. ... De nævnte møder fandt betegnende nok sted dels i prins Valdemars gule palæ og dels på selve Amalienborg. ... I de indledende møder var mellem deltagerne: den russiske enkekejserinde ... etatsråd H. N. Andersen, de to slesvigske aktivister ... Peter Grau og Kloppenborg-Skrumsager med flere. På et vist tidspunkt synes også den uheldige hvidgardistiske general Judenitj at være dukket op på scenen. Det slesvigske grænse spørgsmål kombineredes betegnende nok med Danmarks fremtidige stilling til revolutionens Rusland. Dagen før kuppet [= 28. marts] tilkaldte kongen yderligere ... Niels Neergaard og nationalbankdirektør Ussing til en privat rådslagning. ... Efter disse forberedende øvelser afskedigede Christian den X den 29. marts uden varsel ministeriet Zahle«.

¹¹ P&K, s. 31.

¹² Se P&K, s. 31—33 og *Information* 11.9.1978. I P&K, s. 32 skriver Moltke, at jeg har beskyldt ham for at have fordrejet indholdet af *Bircks beretning*, og at jeg gør dette ved bl. a. at springe en kildeangivelse over. Men jeg har stadigvæk ikke beskyldt nogen, heller ikke Moltke, for at have fordrejet *Bircks beretning*. Jeg har derimod skrevet, at når Moltke påberåber sig denne beretning i forbindelse med de angivelige kupplaner og komplotter, er der tale om »en grundløs karakteristik af denne beretnings indhold«. Og jeg har på det

2. *Laura Glückstadts papirer*

Som »den anden vigtige nøglebestanddel« i sit kildemateriale anfører Moltke nogle papirer i forbindelse med fru Glückstadts planer om at udgive en bog med titlen *Det tredje Ting* vendt mod H. N. Andersen. »Disse historisk betydningsfulde materialer« består ifølge Moltke af:

- a. fru Glückstadts breve til en forfatter ved navn Maria Behrens i 1925;
- b. fruens egne »udførlige og personlige notater«, der var udarbejdet som grundlag for den påtænkte bog;
- c. Maria Behrens' breve og redegørelser til Thøger Thøgersen, ledende medlem af Danmarks kommunistiske Parti ved denne tid;
- d. samt »en interessant serie dokumenter vedrørende Landmandsbanksagen og deriblandt først og fremmest den vigtige og afslørende skriftlige beretning, som Emil Glückstadt skal have udarbejdet i Vestre Fængsel, dateret 21. marts 1923.

Moltke mener, der er tale om »en samling såre betydningsfulde dokumenter, der stammede fra inderkredsen i den sammenbrudte Landmandsbank og fra finansdynastiet Glückstadts arkiver«, og som indeholder »konkrete oplysninger« fra Landmandsbankens inderkreds.¹³

Man får altså indtryk af, at Moltke her har haft adgang til noget virkeligt centralt materiale, der på helt konkret vis kan støtte påstanden om komplottet mod Harald Plum som Påskekrisens egentlige indhold. Det er i øvrigt et materiale, som Kai Moltke allerede benyttede i *Pengemagt og Ruslandspolitik*, og hvis indhold jeg tidligere summarisk har karakteriseret som »almindelig sladder og gisninger«.¹⁴

Maria Behrens og pengeafpresningsbestræbelserne mod H. N. Andersen

Det er rigtigt, at fru Glückstadt efter Landmandsbankens sammenbrud og sin mands død omgikkes med planer om at udgive et skrift, der dels skulle rense Emil Glückstadt, dels vise, at det var H. N. Andersen, der havde iscenesat Landmandsbankens sammenbrud på grund af had og misundelse over Glückstadts strålende indsats til fædrelandets gavn. Til den ende samlede hun forskelligt materiale, forfattede selv en mængde notater om episoder i det højere selskabs omgang med hinanden og engagerede forfatteren Maria Behrens til at bistå med tilrettelæggelse af bogen. Maria Behrens, der fik betragtelige økonomiske midler samt det ovenfor omtalte materiale stillet til rådighed af fru Glückstadt, oprettede sit eget forlag, *Litterært Forlag*. I forståelse med fru Glückstadt forhandlede Maria Behrens med forfatteren Henrik Pontoppidan om en udgivelse i skønlitterær form af Glückstadt—H. N. Andersen sagaen. Pontoppidan synes at have været interesseret, men stillede forskellige betingelser: sagen skulle holdes absolut hem-

pågældende sted nøje henvist til det skrift, Moltke siger, jeg ikke anfører i noterne, se: Påskekrise og Ruslandspolitik, s. 70 og note 44.

¹³ P&K, s. 41–44.

¹⁴ Påskekrise og Ruslandspolitik, s. 70 med note 43.

melig, og han ville ikke selv have kontakt med fru Glückstadt, for at det ikke skulle kunne påstås, at han var blevet påvirket af hende.^{14a}

Maria Behrens (1883—1948), der også skrev under pseudonymet Britta Berner, var oprindeligt journalist og fra 1915—1918 ejer og udgiver af *Kerteminde Avis*. Mens hun var i Kerteminde, blev hun indblandet i et skuddrama med sin samleverske. Efter et ophold på Middelfart Statshospital tog hun til København, hvor hun forsøgte at udgive et *Kvindernes Dagblad*. Senere var hun ansat ved Marotts blad *Folket*, ligesom hun var konsulent ved Gyldendal. Hun var konstant plaget af pengesorger og drømte om at blive økonomisk uafhængig for at få et gennembrud som seriøs forfatter. I årene 1921 og 1923 henvendte hun sig flere gange til H. N. Andersen med anmodning om økonomisk hjælp, men uden held. I et brev til H. N. Andersen fra 1921 har hun berettet om, hvorledes hun i forbindelse med planerne om *Kvindernes Dagblad* var blevet indviklet i nogle »smudsige Transaktioner«, og at hun i 1920 var syg af en heftig nervefeber.¹⁵

Efter at være blevet engageret af fru Glückstadt og herigennem kommet i besiddelse af et materiale, hun formodede var belastende for H. N. Andersen, indledte Maria Behrens et formeligt bombardement af ØKs chef fra december 1924 og fremefter. I breve, der snart var anonyme, snart signeret af personer i Maria Behrens bekendtskabskreds, truede hun med følgerne af manglende imødekommenthed fra H. N. Andersens side. Prisen for at undgå at blive skandaliseret blev sat til 90.000 kr., en ganske betragtelig sum i tidens penge. Et led i pengeafpresningsforsøgene var fremsendelse til H. N. Andersen af manuskriptprøver på den bebudede bog *Det tredje Ting*. Via en kvindelig mægler blev prisen senere reduceret til 38.000 kr.¹⁶ Denne affære kender Moltke øjensynligt ikke til, i hvert fald afviser han pengeafpresningsaffæren som »helt usandsynlig«. Han skriver i stedet, at »en mystisk afskrift« af manuskriptet til skriftet *Det tredje Ting* »ad hemmelighedsfulde veje« var nået frem til H. N. Andersen.¹⁷ Men det var altså Maria Behrens selv, der havde sørget herfor og med det anførte formål: pengeafpresning. Dette bliver materialerne til det pågældende skrift naturligvis hverken ringere eller bedre af. Det afgørende er stadigvæk, hvad det var for et materiale, Maria Behrens var kommet i besiddelse af takket være sit engagement hos fru Glückstadt, og hvilke oplysninger af interesse for det diskuterede emne materialet indeholder.

H. N. Andersen var tilsyneladende ikke imponeret af materialets lødighed, og ifølge hans fortrolige, Henrik Stein, var han helt uimodtagelig for Maria Behrens' pengeafpresningstrusler.¹⁸ Dette er rigtigt, for så vidt som han ikke indlod sig på forhandlinger med Maria Behrens og konsorter (bl. a. en tidligere straffet person) om løsepenge for at undgå den truende skandalisering. ØKs chef tog dog forskel-

^{14a} Erhvervsarkivet. C. L. Davids arkiv. »Fru Glückstadt«. Diverse breve fra Maria Behrens til fru Glückstadt.

¹⁵ RA. Steins ark. E.2. »H. N. Andersen. En Penge-Afpresningsaffære. Sagen Maria Behrens. Etatsraadsinde Glückstadts Bog«. Maria Behrens til H. N. Andersen 14.10.1921.

¹⁶ RA. Steins ark. E.2. Kopier af Maria Behrens m. fl.'s breve til H. N. Andersen samt udat. redegørelse for sagens udvikling.

¹⁷ P&K, s. 11.

¹⁸ RA. Steins ark. Udat. redegørelse.

lige modforholdsregler mod pengeafpresserne, idet han bl. a. lod en pensioneret opdager skygge dem og indsamle oplysninger om deres fortid. Via sin advokat, hrs. Fenger, anmodede han ligeledes politiet om bistand mod pengeafpresningsbestræbelserne, idet han dog henstillede til politiet at forsøge »at tage Maria Behrens med det gode«. I begyndelsen af juni var Maria Behrens derpå to gange indkaldt til samtaler hos politiet.¹⁹

Maria Behrens og Danmarks kommunistiske Parti

Efter at være blevet bekendt med, at Maria Behrens havde forsøgt pengeafpresning over for H. N. Andersen ved hjælp af det materiale, fru Glückstadt havde overdraget hende i forbindelse med projektet om anti-Andersen skriftet *Det tredje Ting*, synes fru Glückstadt at have forlangt det pågældende materiale tilbageleveret. Ifølge et brev fra Maria Behrens til Thøger Thøgersen dateret den 14. juli 1925 skulle fru Glückstadt have beslaglagt manuskriptet til bogen. I det samme brev omtaler Maria Behrens imidlertid flere gange, at hun — Maria Behrens — stadig var i besiddelse af (baggrunds)materialet til den pågældende bog, og at hun eventuelt ville lægge det i Thøgersens hænder. En offentliggørelse i den kommunistiske avis *Arbejderbladet* blev nævnt som en mulighed. I øvrigt var Maria Behrens nu interesseret i, at det blev forfatteren Martin Andersen Nexø, der på basis af det pågældende materiale skulle forme angrebet på »Systemet H. N. Andersen« for herigennem at få gennemført en udrensning til bunds. I samme brev nævner Maria Behrens også, at hun ville overdrage Thøgersen forskellige redegørelser, således bl. a. hendes »egen beretning om 'Det Tredje Tings' Historie« og en oversigt over »de russiske Forhandlinger o.s.v.« samt endelig nogle breve til Maria Behrens fra fru Glückstadt.²⁰

Kai Moltke oplyser nu i pamfletten, at han netop ved denne tid sammen med Thøgersen deltog i forhandlinger med Maria Behrens (»en dengang kendt københavnsk forlagsleder«), og at det hurtigt blev klart, at hun »var blevet rodet ind i en yderst vanskelig og ømfindtlig situation«. Maria Behrens' beretning karakteriserer Moltke som »både rystende og på sin måde tragisk«. ²¹ Ifølge Moltke havde Maria Behrens måttet love fru Glückstadt skriftligt (i en erklæring dateret 13. juli 1925), at hun kun ville benytte det materiale, hun havde fået stillet til disposition, efter fru Glückstadts anvisninger, og at hun skulle overdrage fru Glückstadt to afskrifter af et manuskript til den påtænkte anti-Andersen bog. Det

¹⁹ Sst. Afskrift af rapport dat. 10.5.1925 indeholdende Maria Behrens' og ing. Knudsens personalia. Erhvervsarkivet. C. L. Davids ark. »Fru Glückstadt«. Referater af samtaler mellem Maria Behrens og vicepolitidirektør Christensen. I en bog fra 1950 skriver fru Glückstadt (på dette tidspunkt Laura Bernhoft), at hun i sin tid havde påtænkt at udgive en bog om Landmandsbank-sagen. H. N. Andersen, der havde frygtet noget sådant, havde foretaget sig »forskelligt« for at forhindre det. Se Emil Glückstadt II. Tredje Redegørelse, Indledning. Fru Glückstadt/Bernhoft nævner intet om pengeafpresningsaffæren.

²⁰ Kai Moltkes ark. Maria Behrens til Th. Thøgersen 14.7.1925. Af en af Maria Behrens underskrevet erklæring dateret den 8. juli 1925 fremgår det i øvrigt, at Thøgersen allerede for nogle måneder siden havde fået nogle papirer til gennemlæsning, men at disse papirer nu var blevet tilbageleveret. Sst.

²¹ P&K, s. 8.

er sandsynligvis afskrifter, Maria Behrens på egen hånd havde ladet fremstille i forbindelse med pengeafpresningsbestrebelse.²²

I en række breve fra Maria Behrens til Thøgersen fra slutningen af juli og august 1925 hedder det ikke desto mindre, at hun nu forhandlede med nogle ikke navngivne jøder om finansieringen af en udgivelse af anti-Andersen bogen. Ved denne tid var hun i øvrigt gået under jorden og boede under opdigtet identitet på et hotel i København. Forhandlingerne med de anonyme jøder førtes rundt omkring i byen, bl. a. i Tivoli. Muligvis har brevene til Thøgersen om de jødiske pengemænd tjent til et forsøg på at slå penge af kommunisterne. Resultatet blev i alt fald, at Maria Behrens overdrog Thøgersen »de forskellige Papirer«, det må betyde dele af det materiale hun trods løftet til fru Glückstadt alligevel havde beholdt. De unavngivne jøder — som muligvis kun har eksisteret i Maria Behrens fantasiverden — hører man aldrig mere til. I august 1925 forsøgte Maria Behrens at presse fru Glückstadt til fortsat at bistå ved bogens udgivelse: sagen ville under alle omstændigheder komme frem, og hun kunne derfor lige så godt samarbejde. Til Thøgersen skrev hun, at hvad enten denne pression lykkedes eller ej, så var »materialet i sagen E.G.—H.N.A. jo udenfor. Det 'forliges' vi ikke om!«. Senere synes Maria Behrens i øvrigt — men forgæves — at have forsøgt at få i det mindste nogle af de pågældende papirer tilbage igen.²³ Fru Glückstadt havde imidlertid definitivt mistet lysten til fortsat samarbejde med Maria Behrens, og denne undertegnede den 24. november 1925 en tro og love-erklæring om ikke at offentliggøre den påtænkte bog og ikke at overdrage det materiale, hun var i besiddelse af, til andre end Henrik Pontoppidan. Maria Behrens afleverede nu også de to manuskripter samt sit resterende materiale til fru Glückstadt. Ved slutningen af 1925 rejste Maria Behrens til Berlin, hvor hun tog arbejde på en fabrik, og hvorfra hun tilbød Thøgersen at sende artikler til *Arbejderbladet*. Hun vendte først hjem til Danmark i 1941. Efter Thøgersens død i 1947 fik Kai Moltke overdraget det pågældende materiale inklusive korrespondancen med Maria Behrens.²⁴

Når Thøgersen, *Arbejderbladet* eller Danmarks kommunistiske Parti aldrig offentliggjorde dette angiveligt så afslørende materiale, skyldes det ifølge Moltke, at kommunisterne ikke rådede over de nødvendige finansielle reserver til »en så krævende forlagsopgave«. Hertil kom, at Thøgersen i 1926 blev sendt til Moskva til omskoling.²⁵ I betragtning af, hvor værdifuldt materiale der ifølge Moltke var tale om, og i betragtning af, hvad Danmarks kommunistiske Parti i øvrigt magtede at udsende af pjecer og litteratur, lyder denne forklaring ikke sandsynlig. Måske var materialet alligevel ikke så afslørende? I 1974 fik jeg tilladelse af Kai Moltke til at se og benytte disse notater. Hvad kan da »disse såre konkrete oplysninger fra Landmandsbankens inderkreds«²⁶ oplyse om H. N. Andersens angivelige komplot mod Harald Plum/Emil Glückstadt og Transatlantisk Kom-

²² Sst., s. 10–12.

²³ Kai Moltkes ark. Maria Behrens til Thøgersen 23.7., 27.7., 18.8. og 8.11.1925.

²⁴ Erhvervsarkivet. C. L. Davids ark. Diverse breve fra Maria Behrens til fru Glückstadt og David; tro og love-erklæring sign. Maria Behrens. P&K, s. 11–15.

²⁵ P&K, s. 14.

²⁶ Sst., s. 44.

pagni/Landmandsbanken i 1920? Lad os først se på den påstået egenhændige redegørelse af Glückstadt, som siges at være så betydningsfuld.

Glückstadts redegørelse(r)

Der er tale om en håndskrevet redegørelse, forfattet med blyant og med en del overstregninger og tilskrivninger, begyndende »Vestre Fængsel Marts 1923« og signeret »E. Glückstadt«. Udover denne version findes der imidlertid yderligere en sådan håndskrevet redegørelse i Glückstadts arkiv i Erhvervsarkivet. (Redegørelsen har tidligere befundet sig i Anker Bernhofts arkiv i Rigsarkivet. Anker Bernhoft og Laura Glückstadt giftede sig nogle år efter Emil Glückstadts død i 1923, og Bernhofts arkiv indeholder derfor også papirer efter fru Glückstadt). Den håndskrevne redegørelse i Glückstadts arkiv mangler overskriften »Vestre Fængsel«, men er underskrevet »Glückstadt« og ligeledes dateret den 21-3-1923. Den er fuld af overstregninger, rettelser og tilskrevne ord og passager. Den bærer langt mere end Moltkes version præg af at være et første udkast eller noget umiddelbart nedskrevet. De to versioner er heller ikke sprogligt helt identiske. Hvad indholdet angår, er de dog i det helt væsentlige overensstemmende.

Den pågældende redegørelse lod fru Glückstadt i øvrigt offentliggøre i sin bog fra 1950, *Emil Glückstadt II. Tredje Redegørelse*. Også Kai Moltke offentliggjorde versionen i sin besiddelse i *Pengemagt og Ruslandspolitik* i 1953. Han har mærkeligt nok aldrig gjort opmærksom på, at fru Glückstadt således hele tre år i forvejen havde offentliggjort dette papir. Om sin offentliggjorte redegørelse har fru Glückstadt selv oplyst, at hun havde måttet foretage nogle »stilistiske Rettelser« i sin mands redegørelse, fordi han havde været meget syg, da han skrev den i marts 1923. (Glückstadt døde den 23. juni 1923).²⁷

På ét punkt er der en markant forskel mellem den af fru Glückstadt — eller rettere Laura Bernhoft — offentliggjorte og stilistisk rettede version på den ene side og begge de utrykte versioner i hhv. Moltkes og Glückstadts arkiv på den anden side. I den trykte version hedder det således om det meget væsentlige spørgsmål om H. N. Andersens evt. iscenesættelse af undersøgelserne af Landmandsbanken (med det angivelige formål herved at ramme Glückstadt): »Efter til Gud og Hvermand at have sagt, at Landmandsbanken sad daarligt i det, og at man skulle være forsigtig, er jeg tilbøjelig til at tro, at han [H.N.A.] har *inspireret* Bankinspektørens Undersøgelse« (min fremhævelse, B.J.). I den håndskrevne version i Glückstadts arkiv, som efter alt at dømme må have været forlægget til den trykte, står der: »Efter til Gud og Hvermand at havet [sic!] sagt, at Landmandsbanken sad daarligt i det, og at man skulle være forsigtig, *er jeg tilbøjelig til at tro*, at han har *været vidende om* Bankinspektørens Undersøgelse«. (Første fremhævelse i originalen, sidste foretaget af mig, B.J.). Fru Glückstadts offentliggjorte version er altså udtryk for en klar »forbedring«, hvis formålet har været (hvad det var) at argumentere for H. N. Andersens skyld i Landmandsbankens sammenbrud. Den utrykte version i Moltkes arkiv følger den utrykte i Glück-

²⁷ Bernhofts ark. Koncept til brev til Kommissionen til Undersøgelse af de i dansk Privat-eje bevarede Kilder til dansk Historie, udat.

stadts arkiv. Kun har Moltke i klart sprog skrevet de mange forkortelser i den håndskrevne.

I øvrigt omhandler redegørelsen nogle begivenheder i forbindelse med H. N. Andersens og Glückstadts konflikt om, hvem der skulle repræsentere Danmark på en international finanskonference i London i det tidlige forår 1922, H. N. Andersens beslutning om at få udenrigsminister Harald Scavenius ud af Venstreministeriet, begivenheder jeg har behandlet i anden forbindelse.²⁸ Den sidste del af redegørelsen omhandler undersøgelserne omkring Landmandsbanken i sommeren 1922, herunder diverse avisskriverier. Herom hedder det, at »Jeg føler mig overbevist om, at Etatsraad Andersen stod bagved aviserne, men det kan jeg ikke bevise«. Hovedtemaet i redegørelsen er, at H. N. Andersen hævnede sig på Glückstadt, fordi denne var blevet foretrukket som Danmarks repræsentant på den omtalte finanskonference i London, ved at få Glückstadt fjernet fra Landmandsbanken og de to Scavenius'er — Harald og O. C. — fra Udenrigsministeriet. Om Påsekrisen og Ruslandsforhandlingerne i 1920 eller senere er der ikke ét ord.

Det russiske spørgsmål og Transatlantisk Kompagni er derimod omtalt i et andet notat, der også findes i Moltkes arkiv. Det hedder her, at H. N. Andersen opfattede Transatlantisk Kompagni som en konkurrent til ØK. Mange havde fortalt ham [Glückstadt], at da Transatlantisk Kompagni fik den alt for store kredit uden hans vidende, havde Andersen været »meget ivrig for den Sag, som især bandt Transatlantisk i økonomisk Henseende, — nemlig Kampen mod Bolschevikerne, men da Selskabet [= Transatlantisk] var blevet saa indviklet i økonomiske Forpligtelser fra denne Sag, at en Indskrækning af Kreditten maatte blive skæbnesvanger, var det Etatsraad Andersen, der indtrængende raadede mig til at tage de rigoristiske Forholdsregler, som jeg ikke tog — og som man bagefter ... har bebrejdet mig, at jeg undlod«.

Glückstadt (hvis det vel at mærke er ham, der har forfattet dette notat) påstår altså her, at H. N. Andersen bevidst havde indviklet sin rival, Transatlantisk Kompagni, i nogle kostbare økonomiske engagementer, hvorpå han på et for rivalen kritisk tidspunkt havde søgt at kvæle denne. Glückstadts redegørelse for denne påståede nedrighed — som »mange« (der ikke specificeres nærmere) har fortalt ham om — er imidlertid ejendommelig. Hvem var de »mange« vidende, der havde kendskab til H. N. Andersens iver efter at få Transatlantisk engageret i kampen mod bolsjevikkerne? Hvordan kunne Glückstadt, der var bestyrelsesformand i Transatlantisk Kompagni, være uvidende om kæmpekreditter fra den bank, hvis ledende direktør han også var? Endelig: Hvis H. N. Andersen virkelig havde forsøgt at få Transatlantisk Kompagni involveret i anti-bolsjevikkiske foretagender af et enormt omfang med det formål herigennem at ramme forretningsrivalen, måtte det have forudsat overnaturlige evner hos Andersen. For ØKs chef kunne vel ikke i 1919 — da kampen mod bolsjevikkerne stod på — vide, at denne kamp ville ende med fiasko? Men det er ikke desto mindre en forudsætning for, at dette ræsonnement skal få nogen mening.

²⁸ Danmark og det russiske spørgsmål 1917–1924. Kbh. 1979, s. 432 ff.

Rent bortset herfra er påstanden om Transatlantisk Kompagnis anti-bolsjevikkiske engagementer mere end tvivlsom og vidner ikke om større kendskab til Landmandsbanken og Transatlantisk Kompagnis affærer. For det første kostede denne side af Transatlantisk Kompagnis virksomhed kun en lille million kroner ifølge *Bankkommissionens Beretning*. D.v.s. kun en dråbe i det underskuddets hav, Transatlantisk druknede Landmandsbanken i, og som beløb sig til ca. 200 millioner kr. For det andet er det ikke rigtigt, at H. N. Andersen var ivrig efter at få Transatlantisk indviklet i de anti-bolsjevikkiske aktiviteter. Hertil behøvede Harald Plum i øvrigt ingen tilskyndelse fra anden side.²⁹

Om værdien af Glückstadts påstået egenhændige redegørelse som kilde til H. N. Andersens påståede komplot må man derfor sige, at bortset fra den omstændighed, at den findes i flere ikke helt identiske versioner med signaturer, der ikke synes at være skrevet af den samme person, er redegørelsens indhold for det første uden nogen som helst forbindelse med Påskekrise—Ruslandspolitik spørgsmålet. Og notatet om H. N. Andersen, Transatlantisk Kompagni og kampen mod bolsjevikkerne (som snarere synes skrevet af den syge Maria Behrens) vidner for det andet om et forbløffende ukendskab til de omtalte forhold. Da indholdet af Glückstadts påstået egenhændige redegørelse således er uden interesse for det spørgsmål, der her er til behandling, spiller det i øvrigt ikke nogen stor rolle, hvorvidt den ene eller den anden version (eller begge) er autentisk. Uden at ville påberåbe mig nogen grafologisk ekspertise har det dog slået mig, at signaturen »Glückstadt« på den version, der findes i Kai Moltkes arkiv, ikke ligner Glückstadts autentiske signatur, sådan som denne fremtræder på f. eks. hans brev til Richelieu af 15-2-1919 i Bankkommissionens arkiv. Signaturen på versionen i Glückstadts arkiv i Erhvervsarkivet synes at være den autentiske meget nærmere.

Maria Behrens' udenrigspolitiske notater

Formodningen om Maria Behrens som ophavsmand til det nævnte notat støttes af oplysninger i det resterende materiale, som hun i 1925 overlod Thøgersen, som Moltke senere arvede, og som han udnyttede i *Pengemagt og Ruslandspolitik*. I et andet notat, som ifølge Moltke er forfattet af Maria Behrens, hedder det således i Moltkes gengivelse: »En nær omgangsfælle af enkekejserinden (Maria Feodorovna) påstår, at når Transatlantisk Kompagni overhovedet kunne inklude sig på at binde så store kapitaler i det russiske eventyr, der gik ud på at skabe en anti-bolsjevikkisk rejsning, hvis formål skulle være at generobre Rusland for (dynastiet) Romanov og derved atter bringe landet i stand til at svare enhver sit (?) — var det, fordi H. N. Andersen efter aftale med enkekejserinden påvirkede direktør Ringberg og admiral Richelieu til i Landmandsbanken at yde Transatlantisk den til dette eventyr fornødne kredit . . .«³⁰

Maria Behrens oplyser intet om, hvem den enkekejserinden nærtstående person er, men det er i øvrigt af mindre interesse. Som det vil ses, er der her tale om en påstand helt på linie med den, der var indeholdt i Glückstadts påstået

²⁹ Sst., s. 228 ff.

³⁰ *Pengemagt og Ruslandspolitik II*, s. 35. Spørgsmålstegnet sat af Moltke. Se også referat i P&K, s. 187.

egenhændige notat om forklaringen på de store og for Landmandsbanken fatale kreditter til Transatlantisk Kompagni. Som just påvist er denne påstand af flere grunde helt usandsynlig. Men hertil føjer Moltke nu (i pamfletten fra 1979) den interessante oplysning, at fru Glückstadt i 1925 om den pågældende påstand bemærkede, at der var tale om opspind, ja: »Det er afgjort et falsum« . . . »Jeg mener ikke, at elefanten [H. N. Andersen] gennem Ringbjerg har gjort noget ved Transatlantisk«. ³¹

Endelig har Maria Behrens i det tidligere omtalte brev til Thøgersen af 14. juli 1925 fremsat nogle betragtninger om, at dansk udenrigspolitik takket være Erik Scavenius i årene 1919–20 var »en Tumleplads for de to Etatsraaders [Glückstadt og H. N. Andersen] gensidige Konkurrencenid — ja endnu mere«: Da enkekejsrerinden nemlig stod bagved H. N. Andersen, mens fru Glückstadt støttede sin mand, blev »mange af Landets vigtigste Spørgsmaal« afgjort »efter om Barometret for de to Damers gensidige Had steg og faldt«. ³² I samme brev omtales også nogle dansk-russiske handelsforhandlinger, som foregik, mens Erik Scavenius som udenrigsminister »smedede sine Intriger sammen med Emil Glückstadt«. En af intrigerne var »Arrangementet af den Delegation, der skulde forhandle med Sovjet om den dansk-russiske Handelstraktat; havde Erik Scavenius ikke føjet Emil Glückstadt ved den Lejlighed og givet Transatlantisk-Folkene Adgang til at besætte Delegationens Pladser, saa havde han heller ikke givet H. N. Andersen Anledning til at vælte Forhandlingerne, som han faktisk gjorde«. Moltke har i sin gengivelse af brevet ændret i originalen. I stedet for *Erik Scavenius* skriver han således *Harald Scavenius* uden på nogen måde at gøre opmærksom på dette afgørende indgreb i originalteksten. ³³

Maria Behrens' teori om Danmarks udenrigspolitik som styret af fru Glückstadt og enkekejsrerinden er unægtelig interessant, men foreløbig udokumenteret. Hvad det er for forhandlinger med russerne, hun hentyder til i brevet, er ikke godt at vide. Moltke har ment, at det drejede sig om forhandlingerne i 1921, d.v.s. da Harald Scavenius var udenrigsminister, og han har derfor uden videre omsvøb ændret *Erik* til *Harald Scavenius*. Men i den danske forhandlingsdelegation, der i 1921 forhandlede med russerne (i Stockholm), var der ingen repræsentanter for Transatlantisk Kompagni. ³⁴ Hvis det er de forhandlinger, der førtes i 1920, der hentydes til, stiller sagen sig ikke stort bedre. For det første var der ikke tale om, at Erik Scavenius gav Transatlantisk-folkene lejlighed til at besætte »delegationens« pladser. De førte på helt privat initiativ forhandlinger med sovjetiske repræsentanter i foråret 1920 og holdt bevidst andre ude fra disse forhandlinger. Og i øvrigt væltede H. N. Andersen ikke disse forhandlinger i 1920. ³⁵ Maria Behrens' oplysninger er med andre ord ganske værdiløse, og deres værdi er ikke stegt ved, at Moltke har forsøgt at forbedre dem med »stilistiske rettelser«.

³¹ Sst., s. 188.

³² Se også: Pengemagt og Ruslandspolitik II, s. 231 f. Maria Behrens hævder, at hun i tre måneder havde haft lejlighed til daglig at følge begivenhederne på og omkring enkekejsrerindens bopæl, Hvidøre.

³³ Pengemagt og Ruslandspolitik II, s. 242.

³⁴ Se: Danmark og det russiske spørgsmål, kap. VII.

³⁵ Sst., kap. VI.

Laura Glückstadts personlige notater

Den sidste gruppe i »nøglebestanddelen« af Moltkes kildemateriale er fru Glückstadts egne notater og breve. Fru Glückstadt var overbevist om, at H. N. Andersen var, som hun udtrykte det, »Hovedmanden i Aktionen mod min Mand.«³⁶ Efter sin mands død var hun hele livet beskæftiget med at søge Emil Glückstadts minde rensset og H. N. Andersen afsløret som den store skurk i dramaet omkring Landmandsbankens krak. Moltke har i *Pengemagt og Ruslandspolitik* gengivet de notater fra fru Glückstadts hånd, han via Maria Behrens og Thøgersen var kommet i besiddelse af. Indholdet er dog skuffende. Det består af dels helt velkendte ting, dels forskelligt sladder: om H. N. Andersens nære forbindelser til kongehuset, om hans formidling af prins Viggos ægteskab med en rig amerikanerinde, om hans kendskab til begivenhederne forud for dannelsen af regeringen Liebe i 1920, om »indviede kredses« beretninger om hans ubegrænsede kredit til enkekejsersinden, garanteret af ØK (hvorom fru Glückstadt selv oplyser, at enkekejsersinden i 1921 kun havde trukket 50.000 kr.), om Erik Scavenius' høje værdsættelse af Emil Glückstadt o.s.v. o.s.v.³⁷

Efter udgivelsen af sin sidste bog i 1950 fortsatte fru Glückstadt/Bernhoft med at nedskrive sådanne spredte træk af H. N. Andersens saga, bl. a. i form af kommentarer til *Emil Glückstadt II*. Men der er stadigvæk kun tale om gengivelse af forlydender, fordømmelser og formodninger: om H. N. Andersens fortid i Østen, om en direktør der havde karakteriseret Andersen som »Djæveln i egen Person«, og om en fhv. kontorchef i Landmandsbanken, der havde hævdet, at en direktør i ØK havde fortalt, at H. N. Andersen havde sagt, at han ville have ladet Landmandsbanken falde tidligere, hvis han havde haft kendskab til fru Glückstadts uvenlige udtalelser om ham, o.s.v. o.s.v.³⁸ — Så meget om denne »nøglebestanddel« i Moltkes kildemateriale, disse »såre betydningsfulde dokumenter . . . fra finansdynastiet Glückstadts arkiver«. Karakteren og værdien af dette materiale taler helt for sig selv.

3. De »russiske arkivmaterialer«

Bag denne prætentiose betegnelse dækker sig en sovjetisk aktpublikation om interventionen og den russiske borgerkrig, der imidlertid intet indeholder om komplotforestillingen. Det samme gælder den spredte revolutions- og memoirelitteratur, Moltke har brugt; bl. a. af den enkle grund, at hverken kilder eller litteratur omhandler begivenheder i 1920. En af de bøger, Moltke har brugt fra denne kategori, M. S. Margulies', *God intervencii* (1923), som bl. a. beskriver nogle kontakter mellem Transatlantisk Kompagni-folkene og russiske anti-bolsjevikkiske kredse i 1919, har Moltke flere steder misbrugt, så dagbogen citeres for det stik modsatte af, hvad den faktisk indeholder.³⁹ M.h.t. aktpublikationer kender Moltke i øvrigt ikke de adskillige bind, der omhandler eller berører det russiske spørgs-

³⁶ Emil Glückstadt II, Indledning.

³⁷ Pengemagt og Ruslandspolitik II, s. 182 ff., 195 og 229 f.

³⁸ Bernhofts ark. »Diverse Udkast til Bemærkninger til E. Gl. II« og »Optegnelser af Laura Bernhoft vedr. Emil Glst. II« m.m.

³⁹ Se eksempler herpå i: Danmark og det russiske spørgsmål, s. 241, n. 67 og s. 552, n. i.

mål i denne periode, og som bringer et stort materiale fra britiske og amerikanske arkiver også om de russiske forhandlinger i København i foråret 1920.

4. Den samtidige presse

Til forskel fra studenterbladet *Pressen* har Moltke kun brugt pressen helt tilfældigt og sporadisk. Den megen omtale af den sovjetiske forhandlingsdelegation (Krasin-delegationen), der i foråret 1920 kom til Danmark på vej til London, og som underskrev den såkaldte Clearing House-overenskomst med Transatlantisk Kompagni-gruppen, har Moltke enten oversat eller ikke brugt. Der er ellers mange interessante oplysninger at hente her, ikke mindst om hvem der stod bag dette initiativ, og hvem der ikke stod bag det.⁴⁰ I stedet for dette samtidige pressemateriale bruger han en presseerklæring af Krasin fra foråret 1923 som belæg for en formodning om de sovjetiske motiver i 1920.⁴¹ Igen er det afgørende forhold, at intet af dette materiale udsiger noget som helst om Påskekrise—Ruslandspolitik komplottet.

5. Hjalmar Langes oplysninger

Sluttelig er der de »værdifulde bidrag til en bedre orientering i 20'ernes komplicerede dansk-russiske forbindelser«, som Moltke fik fra sine drøftelser i 40'erne og 50'erne med *Hjalmar Lange*, »uden tvivl en af landets bedste kendere af russiske forhold«. Moltke gør rigtigt opmærksom på, at Lange havde deltaget i forhandlinger med russerne både i 1918, 1920 og 1921. Ifølge Moltke »undervurderede han ingenlunde den skæbnesvangre rolle, H. N. Andersen og ØKs særinteresser havde spillet under forhandlingerne. Lange gav mig indblik i meget, som jeg hidtil ikke havde været underrettet om, eller kun mangelfuldt havde forstået«. ⁴²

Desværre delagtiggør Moltke ikke læserne i de værdifulde oplysninger og indblik. Det bliver ved de nævnte antydninger om, at Lange løftede sløret for slemme ting. Heldigvis er vi så gunstigt stillet, at vi ganske nøje ved, hvad Lange selv udtalte om disse spørgsmål samtidig med begivenhederne. Da *Politiken* således i 1922 offentliggjorde en artikelserie om Transatlantisk Kompagnis storhed og fald, hvis indhold var inspireret af Harald Plum, og hvis budskab lød på, at det var erhvervsorganisationerne der i foråret 1920 havde forhindret realiseringen af Clearing House-projektet, reagerede Lange med at forfatte en redegørelse om denne sag. Lange, der både var sekretær i Industrirådet og i erhvervsorganisationernes Ruslandsudvalg, havde i foråret 1920 på erhvervsorganisationernes vegne indledt forhandlinger med den sovjetiske Krasin-delegation om vilkårene for en genoptagelse af handelen mellem Sovjetrusland og Danmark. Under disse indledende forhandlinger fortalte Krasin Lange, at russerne også forhandlede med en anden repræsentant for Industrirådet, ingeniør Abrahamson. Abrahamson havde imidlertid overhovedet ikke mandat fra Industrirådet og repræsenterede i virkeligheden Transatlantisk Kompagni-gruppen. Via en overrumplingsmanøvre

⁴⁰ Se nærmere herom i: Danmark og det russiske spørgsmål, kap. VI, især s. 318 ff.

⁴¹ Pengemagt og Ruslandspolitik bd. II, s. 204.

⁴² P&K, s. 16.

forsøgte Transatlantisk-gruppen at få de store erhvervsorganisationer (Industri-rådet og Grosserer-Societetets Komité) spændt for Harald Plums private projekt, som havde en helt anden karakter end det arrangement, organisationerne med regeringens billigelse tilsigtede.⁴³

Nedenfor følger et uddrag af Langes ovenfor omtalte redegørelse for denne sag:

»Det daværende [Erhvervenes] Ruslandsudvalg stod parat til at begynde forhandlinger med Krasin, da imidlertid en privat gruppe af firmaer med det Transatlantiske Kompagni som kerne påbegyndte forhandlinger med Litvinov og Krasin, og Ruslandsudvalgets formand, direktør Ballin, som var interesseret i disse forhandlinger, forbød ... videre forhandlinger med den russiske delegation. Trods gentagne opfordringer ... lykkedes det mig ikke at få vendt hans stemning, skønt jeg forklarede ham, at Krasin med mistillid havde konstateret, at erhvervsorganisationerne holdt sig tilbage, medens en privat gruppe skubbede sig frem i forgrunden.

Det var forståeligt, at erhvervsorganisationerne ikke kunne billige Transatlantisks fremgangsmåde og give den afsluttede kontrakt sin tilslutning. ... Hele den måde, som Clearing House blev startet på, vakte uvilje i mange kredse, og den måde det hele endte på, viste tydeligt, hvilken svag basis den danske gruppe havde arbejdet på ...«. ⁴⁴

Hvad Lange måtte have fortalt Moltke, skal vi aldrig vide. Hvad han skrev i den just citerede samtidige redegørelse var, at det var Harald Plum og Transatlantisk Kompagni, der intrigerede i forbindelse med Ruslandsforhandlingerne i 1920, ikke H. N. Andersen og ØK. Heller ikke i en eneste af Langes mange andre skrivelser og redegørelser vedrørende Ruslandsforhandlingerne nævner han nogen- sinde noget som helst om H. N. Andersen og ØK.

Afslutning

På de foregående sider er *politikeren* Kai Moltkes sidste skrift om Påskekrise—Ruslandspolitik myten, eller rettere de hovedkilder, som dette skrift påberåber sig, blevet karakteriseret. Afslutningsvis skal jeg knytte nogle betragtninger til Moltkes forestillinger om mine motiver til og sigtet med mit kritiske opgør med denne myte. Jeg skal i den forbindelse forsøge at belyse en af grundene til bl. a. Moltkes stærke dragning mod komplot- og sammensværgelsesformodninger og hans forestillinger om historikere som redskaber for et politisk system.

Moltke mente, at jeg som »systemhistoriker« (d.v.s. som »systemets« betalte agent) har ført korstog mod »omtrent den samlede politiske venstrefløjs« behandling af Påskekrise—Ruslandspolitik komplotforestillingen, at jeg har udstedt »en krigserklæring mod ethvert marxistisk præget historiesyn«, og at jeg virker for »mistænkeliggørelse af en lang serie venstreorienterede skribenter og yngre historikere«. ⁴⁵ Sigtet med disse påstande var at vise, at der var tale om politiske angreb fra min side, og at de derfor kan affærdiges. Han anklagede mig endvidere for,

⁴³ Se nærmere herom i: Danmark og det russiske spørgsmål, s. 310 ff.

⁴⁴ Bent Jensen, Påskekrise og Ruslandsforhandlinger. Sammenhæng eller sammentræf? Historiske kilder, red. af Rudi Thomsen 1979, s. 95. Se også sst., s. 51–53 Langes rapport til Udenrigsministeriet om sine forhandlinger med Krasin m. fl., om Abrahamsons indgreb i disse forhandlinger og Harald Plums samtidige redegørelse for Abrahamsons forhandlinger.

⁴⁵ P&K, s. 34.

at min afhandling om Påskekrise-myten kunne få »farlige konsekvenser«, nemlig at »forvirringen vokser« om begivenhederne i 1920.⁴⁶

Hvad jeg har gjort var imidlertid blot at tage komplot-forestillingen alvorligt og på basis af et omfattende materiale kritisk at undersøge, om komplot-forestillingen var holdbar. Resultatet blev en afsløring af forskellige skribenters utrolige diletterteri, uvidenhed og uvederhæftighed m.h.t. det emne, de skrev om. Ingen af de mange skribenter, der har opereret med komplot-forestillingen, har nemlig selv ønsket eller magtet dette. De har været meget nøjsomme og stillet sig tilfreds med kritikløst at skrive af efter hinanden. På den måde avlede misforståelserne, uvidenheden og forfalskningerne nye misforståelser og ny uvidenhed. Den primitive forfalskning, som Det Ny Studentersamfunds blad *Pressen* lancerede i september 1923, blev ikke gennemskuet, men tværtimod forvekslet med en autentisk beretning.⁴⁷

Om tilhængerne af komplot-myten hører til på den ene eller den anden fløj, har jeg naturligvis ikke taget hensyn til. Jeg har udtrykkeligt fremhævet nazisten og anti-semitten Lorenz Christensen som en af mytens mange bærere, og han hører vel ikke til på nogen venstrefløj? Om Marius Wulff — en anden mytebærer, der opererede med »homoseksuelle udskejelser« som et afgørende forklaringselement⁴⁸ — hører til på venstre- eller højrefløjen, har jeg ærlig talt heller ikke skænket en tanke.

Hvad angår mit »ærgerrige mål« om »helt at udrydde og kompromittere enhver form for et socialistisk historiesyn«,⁴⁹ da må jeg erklære min uvidenhed om, hvad noget sådant er, men Moltke må jo mene, at et sådant historiesyn er det bærende element i det mytemagernes laug, jeg har beskrevet. Hvad derimod et marxistisk præget historiesyn angår, har jeg altid skelnet mellem forskellige selvproklamerede »marxister« eller »materialister« på den ene side og seriøse marxistisk prægede historikere på den anden side. At slå disse to grupper i hartkorn ville naturligvis være en urimelighed og en fornærmelse mod sidstnævnte. Kai Moltkes, Carl Madsens og mange andres forestillingsverden (»historiesyn«), domineret som den er af konspirationer, komplotter, »mystiske afskrifter« og »hemmelighedsfulde veje« og fremstillinger på grundlag af løse rygter, misforståelser og ukendskab til emnet, har naturligvis intet som helst at gøre med nogen som helst form for seriøs historieforskning eller -skrivning. Tilsyneladende kan Moltke m. fl. slet ikke forestille sig den mulighed, at man som historiker ikke er i nogens sold; at man blot arbejder og skriver efter bedste overbevisning og uden at skele til højre eller venstre; at målet er efter bedste evne at søge klarlagt, hvad der er sandt og hvad der er falskt i et bestemt historisk problem. Men hvis man mener, at »alt er politik«, og at det politiske kommer først, er det jo en naturlig betragtningsmåde.

⁴⁶ Sst., s. 34. Det er interessant nok præcis samme kritik, den sovjetmarxistiske dogmatik retter mod selvstændigt tænkende, kritiske historikere som f. eks. A. Ja. Gurevič, se: *Voprosy istorii* 9, 1970, s. 154–167.

⁴⁷ *Bircks beretning*.

⁴⁸ Marius Wulff, *Sandheden om Plum*. Afsløringer fra en ond og fordærvet Tid, 1929.

⁴⁹ P&K, s. 24.

Jeg har en begrundet formodning om, hvad det er, der har fået Moltke til at opfatte politisk virksomhed og dermed politisk historie som identisk med intriger og sammensværgelser. Og som fik ham til at anklage mig for at undertrykke oplysninger om, hvad der efter hans opfattelse *måtte* være sket under Ruslandsforhandlingerne i 1920, eller for i det højeste (måske endda uforvarende) at lade visse oplysninger »sive ud«. ⁵⁰ Moltke har selv beskrevet sine erfaringer som medlem af den internationale stalinistiske bevægelse gennem en hel menneskealder, sine oplevelser i dette forgiftede miljø, hvor det just vrimlede med egentlige eller indbildte sammensværgelser, og hvor forfalskninger og undertrykkelse af sandheden var et så selvfølgeligt og fremtrædende element i det altbeherskende ideologiske system. »Selvbedragets tågede og døsende illusionsverden« har han kaldt det i et erindringsværk, der giver et skræmmende billede af, hvordan intelligente og idealistiske mennesker lod sig ydmyge og korrumpere moralsk og intellektuelt ved blindt at acceptere stalinismens mange uhyrligheder. ⁵¹

Det tjener Kai Moltke til ære, at han langt om længe frigjorde sig fra denne servile underkastelse. Men han blev aldrig nogen egentlig kritisk, skolet historiker, hvilket også andre af hans bøger bærer stærkt præg af. ⁵² Hans kritiske sans kunne jo heller ikke blive skærpet af, at han i sin alderdom hjemsogetes af en skare mennesker, der, hvad Påskekrise—Ruslandspolitik spørgsmålet angik, nærmest betragtede ham som en guru, hvis ord ikke kunne eller måtte anfægtes. Jeg var selv på et tidspunkt fascineret af komplot-forestillingen, som tilsyneladende kunne forklare nogle tilsyneladende gådefulde begivenheder. Jeg har flere gange drøftet disse spørgsmål med Moltke, og han lod mig se og bruge dele af sit arkiv. Da jeg begyndte at sætte spørgsmålstejn ved nogle af de bærende elementer i hans forestillinger og kritisk at gå hans arbejdsmetoder efter i sømmene, blev han imidlertid vred. Der skulle ikke stilles spørgsmål, i hvert fald ikke den slags spørgsmål.

Moltke var politiker og ikke historiker. Hans skribentvirksomhed kan, som det her er forsøgt, i nogen grad forklares, men det bliver dens sandhedsværdi jo ikke større af. Det egentligt forbløffende og forstemmende er imidlertid, at så mange så villigt og kritikløst har slugt disse legender råt, også folk der burde være i stand

⁵⁰ Sst., s. 54–55.

⁵¹ Kai Moltke, *Mordet på Komintern. Erindringer fra Moskva i perioden 1932–36* (1976). Citatet findes s. 8. Se min anmeldelse af bogen i HT 79. 1979, s. 286–287. Forarbejderne til *Pengemagt og Ruslandspolitik* fra 1953 stammer fra slutningen af 1930'erne, d.v.s. et tidsrum hvor stalinismen nåede et foreløbigt højdepunkt med Den store Terror, massehenrettelserne og de politiske skueprocesser i Moskva, hvor en række fremtrædende politikere blev afpresset de mest uhyrlige tilståelser ved hjælp af trusler og tortur på grundlag af forfalsket materiale. Se Kai Moltkes kronikker i *Arbejderbladet* fra denne tid, optrykt i bogen: *Krigen købt på Afbetaling* (1946), bl. a. kronikkerne om ØK, Transatlantisk Kompagni, H. N. Andersen, Harald Plum m. fl. og jævnsides hermed kronikkerne om Moskva-processerne (Trotskijs program til kapitalismens genindførelse i Sovjetunionen, Theodor Dan uden maske m. fl.), som er nogle af de bedste forsvar for stalinismen og Stalins skueprocesser, der findes på dansk. Færdiggørelsen af 'Pengemagt og Ruslandspolitik' fandt sted i den sen-stalinistiske periode, hvor komplotter også hørte til dagens orden, jf. det såkaldte lægekomplot fra 1953.

⁵² Se f. eks.: *Mordet på Komintern*, hvor en af hans hovedkilder til beskrivelsen af Stalins udenrigspolitik er et celebret falskneri forfattet af en tidligere sovjetisk diplomat.

til at skelne mellem fup og fabler på den ene side og underbygget, argumenterende, kritisk analyse på den anden side. Hvor blev den så ofte påberåbte kritiske holdning af?

Hvis tilhængerne af komplotforestillingerne ønsker at blive taget alvorligt som historikere, må de nu selv til at *argumentere* og empirisk begrunde denne hypotese eller »forklaring«. Det er ikke tilstrækkeligt blot vedblivende at gentage de gamle og falske legender for derpå at forsyne dem med etiketten »marxistisk«, »materialistisk« o. l.⁵³ Og det er heller ikke nok at søge uvidenheden tilsløret og trossætningerne forsvaret ved en blanding af skældsord og fromme forhåbninger om, at den »marxistiske« teori gør det muligt at operere med »teser, som ikke kan bevises ved hjælp af kildemateriale«. ⁵⁴ »Materialistisk« historieskrivning uden materiale! Etiketternes rigdom står i skærende kontrast til argumenternes armod. Men herved sætter de sig selv uden for enhver videnskabelig, rationel diskussion. De hidtidige »materialistiske« fremstillinger har især udmærket sig ved deres manglende materielle substans. De befinder sig i spekulationens, ønsketænkningens og ideologiens skinverden.

Efterskrift

Efter færdiggørelsen af ovenstående er korrekturarkene til Harald Plums *Dagbogsblade* bd. 4, som blev deponeret på Det kgl. Bibliotek i slutningen af 1929 (efter Harald Plums selvmord), blevet tilgængelige. *Dagbogsblade* bd. 3, som i 1929 blev udsendt til en snæver kreds af Harald Plums venner og bekendte, fortalte om såvel Ruslandsforhandlinger som Påskekrisen i foråret 1920. Den sidste indførelse i den offentliggjorte dagbog var dateret 4. maj 1920. Dette tredje bind har i en årrække været tilgængeligt (dog ikke på Det kgl. Bibliotek), og jeg har

⁵³ Se Torben Peter Andersen, *Produktion og samfund. Danmarks og Nordens historie* (1978), der af forfatteren selv karakteriseres som en »materialistisk« fremstilling (forordet), og som gentager komplotversionen med alle dennes misforståelser; Niels Finn Christiansen har i en anmeldelse af denne bog karakteriseret dens forklaring på Påskekrisen som »materialistisk/klassekampsbetonet«. *Politisk Revy* nr. 351/marts 1979. Se også »Redaktionel Leder« i: *Historievidenskab* 18-19 (1980), skrevet af Niels Finn Christiansen, hvor det bl. a. hedder, at Moltke »kunne tage fejl i detaljen«, men at »historisk materialistisk videnskab« for Moltke var »etablering af helhed i analysen og af sammenhænge mellem økonomi, klasser, politik og ideologi, som i den borgerlige videnskab forsvinder i kildekritik«. Det fatale er imidlertid, at »detaljen« i dette tilfælde var *fundamentet*, og at fundamentet var en *forfalskning*. Den redaktionelle leders omtale af »rapporten om transaktionerne i forbindelse med Landmandsbankens krak og linjerne bagud til påskekrisen« viser, at forf. slet ikke er vidende om, hvad der er sagens kærnepunkt: at den ene »rapport« ikke er nogen rapport, men en forfalskning, og at den anden »rapport« (som heller ikke er nogen rapport) intet indeholder hverken om Landmandsbankkrak eller Påskekrise. Hvordan en redaktionel leder i et tidsskrift med det prætentiose navn *Historievidenskab* kan have en mening om et historisk problem, man savner helt elementære kundskaber om, er ikke godt at vide. For al virkelig videnskab gælder det naturligvis om at etablere sammenhænge og helhed, men dette sker bedst, når sammenhængene kan underbygges af (ikke-forfalsket) materiale.

⁵⁴ Morten Thing i: *Politisk Revy* nr. 355/maj 1979. Jeg er enig i, at sagen drejer sig om, »hvordan det historiske håndværk bedrives«, og at der hertil kræves »evnen til at tænke, bygge hypoteser, arbejde med teorier«. Men det er jo netop dette, mytemagerne som påvist ikke magter.

benyttet det i mine tidligere arbejder vedrørende emnet. Det indeholder en del oplysninger om de af Harald Plum indledte forhandlinger med en sovjetisk handelsdelegation i København i foråret 1920, og beretningen herom er ikke mindst interessant, fordi den ikke indeholder antydning af nogen forbindelse mellem Ruslandsforhandlingerne og Påskekrisen, sådan som komplotforestillingerne hævder. Hvis en sådan sammenhæng skulle have eksisteret, må man altså konstatere, at en af de mest centralt placerede samtidige aktører, Harald Plum, ikke har bemærket den.

Det nu i korrektur tilgængelige bind 4 tager først tråden op den 18. juli 1924, men giver i et tilbageblik en fortsættelse af den i 1920 afbrudte fremstilling. Både m.h.t. stil og teknik slutter bind 4 sig nøje til de foregående bind: der beskrives en række begivenheder, som faktisk har fundet sted, men på en måde, der ofte giver et helt fortegnede billede, og som først og fremmest er karakteriseret ved, at Harald Plum er den kraft, der så at sige bevæger verden. Om Ruslandsforhandlingerne i 1920 skriver han således: »Jeg havde beregnet og iværksat alt med den største Omhu, havde ladt den førende Stormagt i Europa, England, ved sin Ekspert i russiske Spørgsmaal gennemgaa og godkende Overenskomsten, før den blev underskrevet«. Den traktat, Harald Plum havde fået sat op (og som den førende stormagt fik lov til at yde teknisk assistance til) skulle skabe grundlaget for »Genopbyggelse af den for en almindelig Genrejsning nødvendige Orden og Kultur inden for . . . Rusland og Sibirien«. Intet mindre! Hvorfor blev denne storlåede plan da ikke virkeliggjort?

I sin redegørelse holder Harald Plum sig nøje til den version, fætteren Erik Plum allerede havde givet i bogen *Russisk Handelskompagni A/S 1915—1922*, som var udkommet i 1923. På et par punkter har han lidt flere detaljer, og undertiden siger han tingene mere direkte end Erik Plum havde gjort det. Men der er stadig ikke antydning af nogen forbindelse mellem Påskekrisen og Ruslandsforhandlingerne i 1920. Derimod anklager han efter tur Grosserer-Societetets Komité, Industrirådet, H. N. Andersen, Emil Glückstadt og Hjerl-Hansen for at have modarbejdet hans storlåede projekt. Endelig nævner han, men helt uspecificeret, »alle de, der mente, at en Overenskomst med Rusland var en Forbrydelse«, og »dem, der ikke kunde taale, at T. K. derved fik Mulighed for at blive større og mægtigere end nogensinde« (s. 14—16).

Om de to store erhvervsorganisationer hedder det, at deres »Opgave . . . var at klippe Traaden over«, ligesom når man indvier et broprojekt. Men »i ophøjet Fornærmelse, fordi de ikke selv havde bygget Broen«, havde de nølet så længe, at tidspunktet blev forpasset (s. 12 f.). Senere bliver det til, at Harald Plum »mente at have sikret mig disse Korporationers Tilslutning«, fordi både H. P. Prior og M. A. Abrahamson fra Industrirådet og Axel Smith fra Grosserer-Societetets Komité havde sæde i den aktionskomité, Harald Plum og Transatlantisk Kompagni havde dannet i januar 1920 (s. 13 f.). I samme forbindelse nævner Harald Plum også grosserer Carl Holbek. Han glemmer imidlertid helt at fortælle, at den aldrende Holbek under falske forudsætninger var blevet fralokket sin underskrift på traktaten. Og hans fremstilling af Hjerl-Hansens vrede over traktatunderskrivelsen tilslører ganske, at vreden just var fremkaldt af Harald Plum & Co.s mis-

liebige metoder over for Holbek, der var Hjerl-Hansens kompagnon. Ligeledes undlader Harald Plum helt at omtale H. P. Priors offentlige protest imod at blive taget til indtægt for et foretagende, han ikke havde haft fjerneste indflydelse på, og det på en måde, der tjente til at vildlede offentligheden.⁵⁵

Tilbage er Glückstadt og H. N. Andersen. »Det sande Forhold er senere blevet opklaret«, skriver Harald Plum, idet han dog straks tilføjer: »dog kun delvis, ikke fuldstændigt, da man for enhver Pris har villet dække derover« (s. 12). Han hentyder her til retssagerne i forbindelse med Landmandsbankens krise. Det er dog synd at sige, at Harald Plum nu bidrager til at klargøre »det sande forhold«. Om H. N. Andersen anfører han, at denne på grund af sin nære tilknytning til kongehuset var imod indgåelse af overenskomster med bolsjevikkerne, der jo havde dræbt den danske kongefamilies russiske slægtninge. Dertil kom jalousi fra ØKs side i anledning af Transatlantisk Kompagnis fremgang. Og endelig skal H. N. Andersen have frygtet sovjetiske erstatningskrav mod ØK, fordi kompagniet havde hjemført nogle skibe fra et ØK-ejet, men russisk indregistreret rederi, som bolsjevikkerne havde nationaliseret. H. N. Andersen skal derfor have lagt pres på Glückstadt for at hindre traktatens virkeliggørelse (s. 16–19).

Formodningerne om de russiske ØK-skibe blev allerede fremført i samtiden, men de har ikke kunnet bekræftes af nogen førstehåndskilder. Hverken i Ruslandsforhandlingerne i 1920, 1921 eller 1923 er denne sag så meget som antydet i det omfattende materiale, disse forhandlinger har afsat. Det afgørende punkt er imidlertid, at det ikke var Glückstadts »nølede Holdning«, som Harald Plum skriver, eller H. N. Andersens modvilje mod den såkaldte Clearing House-overenskomst, der fik denne til at blive en ynkelig fiasko. Overenskomsten blev for det første underskrevet den 23. april 1920 (og der blev oven i købet en måned senere afsluttet en tillægsoverenskomst). At den ikke blev det grandiose instrument til at tvinge bolsjevismen i knæ med, skyldtes først og fremmest den manglende *internationale* støtte til Harald Plums projekt, selv om de forskellige overrumplingsmanøvrer over for Industrirådet, Grosserer-Societetet, Erstatningskommissionen og diverse enkeltpersoner (Prior, Hjerl-Hansen, Holbek, H. N. Andersen og Glückstadt) just heller ikke styrkede projektet. Også på dette centrale punkt kan man iagttage Harald Plums særlige forhold til sandheden: ikke med ét ord nævner han det forhold, som ifølge de samtidige førstehåndskilder fra kredsen omkring Transatlantisk Kompagni var hovedsigtet med Clearing House-projektet, nemlig ved hjælp af en international ring af finans- og forretningsmænd at tvinge det bolsjevikiske regime til at opgive nationaliseringen af udenlandsk ejendom og at tillade genoptagelsen af udenlandsk erhvervsaktivitet i Rusland.

Harald Plums Dagbogsblade bringer intet som helst nyt om spørgsmålet, men bidrager tværtimod til at tilsløre og fordreje det. Nogle af korrekturarkene har påstemplet datoen den 23. oktober 1929, d.v.s. dagen for Harald Plums selvmord. Den sidste illustration viser i øvrigt den seng, hvori han skød sig. Det er et trist åndeligt testamente, denne bemærkelsesværdige mand har efterladt sig.

⁵⁵ Se en detaljeret redegørelse for disse forhold i: Danmark og det russiske spørgsmål 1917–1924, kap. VI.

Summary:

IDEOLOGY AND HISTORY

The article, which is a further elaboration of a previous paper, *Påskekrise og Ruslands-politik. En mytes tilblivelse, vækst og forfald* (The Easter crisis and Russian politics. The birth of a myth, its growth and decay. HT 78, Copenhagen 1978, pp. 53-86), has been written in the form of a commentary on and critical appreciation of the source material referred to by the politician and author, Kai Moltke, in his last pamphlet, *Pengemagten og Kongekuppet i 1920* (The power of money and the Royal coup of 1920. 1979).

Attention is drawn chiefly to the group of sources which Kai Moltke maintains originate from the inner circle around Landmands Bank and from the archives of the Glückstadt financial dynasty. According to Moltke, this material contains a certain amount of concrete information which ostensibly proves his previous allegations concerning a plot initiated by H. N. Andersen of the East Asiatic Company against Emil Glückstadt and Harald Plum of Landmands Bank and Transatlantic Company respectively to thwart an agreement with Soviet Russia in 1920. The author maintains that the material concerned is not only of doubtful value but contains nothing about the alleged conspiracies and coup plans in 1920. Furthermore, Kai Moltke and others are accused of having deliberately misquoted from the source material.

In conclusion, an explanation is sought as to why Kai Moltke's world of ideas and conception of history was so dominated by plots and conspiracies. The author refers in this connection to Kai Moltke's lifelong experience of the Stalinist International, which was in fact saturated with real and imaginary plots and conspiracies. Finally, the defenders of the plot version are challenged to provide a well-founded and factual account of the Easter crisis and Russian politics complex.